

ZABYTKOWY KRZYŻ PRZYDROŻNY POMNIKIEM PRZYRODY

Jerzy Wiśniewski, Benedykt Roźmiarek

Akademia Rolnicza im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu
Ośrodek Kultury Leśnej w Gołuchowie

Wielkopolski rzeźbiarz Paweł Bryliński (1814-1890) był najprawdopodobniej samoukiem. W promieniu kilkudziesięciu kilometrów od miejsca swego zamieszkania (Wielowieś Klasztorna, a później Masanów) wraz z nastaniem wiosny wędrował od wsi do wsi południowej Wielkopolski i na koszt fundatorów w belkach dębowych, rzadziej sosnowych, rzeźbił słupy i krzyże. Zdobił je rzeźbami lub płaskorzeźbami świętych, przy czym te ostatnie wycinał oddzielnie i przybijał do belki gwoździami lub też znacznie rzadziej rzeźbił bezpośrednio w drewnie belki. Te słupy i krzyże zwane przez ludność miejscową popularnie „Bożą męką” były niekiedy zdobione polichromią, co w znacznej mierze zależało od hojności fundatora, którego nazwisko i rok powstania rzeźby artysta z reguły wycinał w belce. Przez 45 lat swej artystycznej wędrówki Bryliński wyrzeźbił ponad 50 takich dzieł, z których znaczna część uległa zniszczeniu nie tylko pod wpływem czasu, warunków atmosferycznych, ale także podczas II wojny światowej. Zachowane po dziś dzień słupy i krzyże zdobią m.in. drogi, kościoły i przylegające do nich tereny oraz muzea.

Kania pod Grabowem nad Prosną (gmina Sieroszewice, pow. ostrowski, woj. wielkopolskie) jest małą wioską, w której znajduje się zaledwie kilkanaście domostw. Na gruncie prywatnym Józefa Szmai obok domu nr 8, przy stodole przy-

---

Adres do korespondencji – Corresponding authors: Jerzy Wiśniewski, Zakład Ochrony Lasu Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu, ul. Wojska Polskiego 71C, 60-625 Poznań, Poland, e-mail: jotwu@au.poznan.pl

Benedykt Roźmiarek, Ośrodek Kultury Leśnej, ul. Działyńskich 2, 63-322 Gołuchów, Poland, e-mail: okl@sisco.pl

Ryc. 1. Widok ogólny krzyża
(fot. J. Wiśniewski)
Fig. 1. Cross – a general view
(phot. J. Wiśniewski)

Ryc. 2. Płaskorzeźby świętych: Rocha,
Idziego, Bernarda, Józefa, Stanisława,
Wojciecha (fot. J. Wiśniewski)
Fig. 2. Reliefs of saints: Roch, Giles,
Bernard, Joseph, Stanislaus, Adalbert
(phot. J. Wiśniewski)

ległej do prywatnego lasu stoi drewniany krzyż (ryc. 1). Bryliński w 1859 roku prawdopodobnie na wykopanym z korzeniami 11-metrowym długości pniu sosny wyrzeźbił od góry pelikana karmiącego trzy pisklęta, poniżej ukrzyżowanego Chrystusa. Pod nim na czterech poziomach znajdują się od góry różnej wysokości płaskorzeźby (ryc. 2) następujących postaci: z lewej strony – św. Weronika, św. Bernard, św. Roch i św. Idzi; z przodu – Matka Boska, św. Walenty, św. Józef i św. Stanisław; z prawej strony – św. Jan Ewangelista, św. Wawrzyniec, św. Antoni i św. Wojciech. W gronie zacnych świętych przedstawił Bryliński m.in. patrona drwali, myśliwych, pszczelarzy oraz opiekuna psów myśliwskich. Po dodaniu poprzecznej belki utworzył krzyż, a z przodu u jego podstawy wyciął następującą inskrypcję: „Fundator Łukasz Skrobański R.P. 1859” (ryc. 3). Pomędzy pierwszym i drugim poziomem świętych znajduje się szeroki, klasycystyczny gzyms.

Ryc. 3. Inskrypcja z przodu krzyża (fot. J. Wiśniewski)

Fig. 3. Inscription on the front of the cross (phot. J. Wiśniewski)

W związku ze zmianą przebiegu drogi gruntowej, prawdopodobnie w 1933 roku, wykopano krzyż wraz z korzeniami i przesunięto o około 100 m. Rok później krzyż poświęcono w miejscu, w którym znajduje się po dziś dzień.

W czasie II wojny światowej krzyż nie został ścięty przez żołnierzy Wehrmachtu tylko dzięki pracownikowi ówczesnego Nadleśnictwa Wielowieś.

Po II wojnie światowej krzyż wykazano w rejestrze zabytków sztuki woj. poznańskiego (RUSZYŃSKA I SŁAWSKA 1958), który nie miał mocy formalnoprawnej. W 1986 roku pod nadzorem ówczesnego dyrektora Muzeum Archidiecezjalnego w Poznaniu, ks. Stefana Tomaszewicza K. Korcz dokonał konserwacji krzyża impregnatami oraz środkami owadobójczymi. Rok później za krzyżem

Ryc. 4. Konstrukcja stalowa w górnej części krzyża (fot. J. Wiśniewski)
Fig. 4. Steel structure on the top of the cross (phot. J. Wiśniewski)

Ryc. 5. Ogrodzenie krzyża (fot. J. Wiśniewski)
Fig. 5. Railing of the cross (phot. J. Wiśniewski)

wykopano dwumetrowej głębokości dół i częściowo usunięto korzenie. W tym zagłębieniu zabetonowano stalową kratownicę z piorunochronem i dwoma uzienieniami. Stalowe obejmy w górnej części gwarantowały stabilność krzyża (ryc. 4). Z bezpośrednich rozmów przeprowadzonych jesienią 2007 roku z sędziwym już Janem Skrobańskim – prawnikiem fundatora krzyża – wynika, że w 1987 roku z własnej inicjatywy mieszkańców wsi zlecono domorosłym artystom pokolorowanie płaskorzeźb.

Wojewoda kaliski na podstawie obowiązującej wówczas ustawy o ochronie przyrody wydał Zarządzenie Nr 6 z dnia 20 lutego 1989 roku. Krzyż uznał za pomnik przyrody z następującą adnotacją: „*Sosna pospolita uschnięta z rzeźbą sakralną w miejscowości Kania, własność Józefa Szmaji, gm. Sieroszewice*”. Do kartoteki ten pomnik przyrody wpisano pod numerem 556 z informacją, że w 1986 roku przeprowadzono konserwację. W późniejszym czasie dopisano, że w 1990 roku dokonano ponownej konserwacji, ale także nie podano bliższych szczegółów na ten temat. Zapewne zabieg polegał na ponownym pomalowaniu mocno luszczących się barwnych powierzchni na postaciach świętych.

Dopiero 25 stycznia 1995 roku Wojewódzki Konserwator Zabytków ówczesnego woj. kaliskiego wpisał krzyż Brylińskiego do rejestru zabytków pod pozycją 150/B z adnotacją, że właścicielem tego polichromowanego zabytku jest Parafia Rzymskokatolicka w Grabowie p.w. Niepokalanego Serca Marii (diecezja poznańska). Po kilku latach całą powierzchnię krzyża, łącznie z płaskorzeźbami, pokryto ciemnobrunatnym błyszczącym lakierem.

W ostatnich latach krzyż otoczono płotkiem bez furtki, a na widocznym miejscu przybito tabliczkę „Pomnik przyrody”, która po dziś dzień jest zachowana (ryc. 5).

W przyszłości powinno się unikać otaczania podwójną ochroną zabytkowych obiektów przyrodniczych, gdyż taka dwutorowość utrudnia prawidłowe prowadzenie prac konserwatorskich i ich dokładne dokumentowanie.

LITERATURA

- Katalog zabytków sztuki w Polsce. 1958. T. 5. Województwo poznańskie. Zesz. 16. Powiat ostrowski. Red. T. Ruszyńska, A. Sławska. Państw. Inst. Sztuki, Warszawa, 1-21.
- Ustawa o ochronie przyrody z dnia 7 kwietnia 1949 (Dz.U. Nr 25, poz. 180).
- Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004 (Dz.U. Nr 92, poz. 880).
- Zarządzenie Wojewody Kaliskiego Nr 6/89 z dnia 20 lutego 1989 w sprawie uznania za pomnik przyrody (Dz.Urz. Województwa Kaliskiego nr 5/1989, poz. 30).

ZABYTKOWY KRZYŻ PRZYDROŻNY POMNIKIEM PRZYRODY

Streszczenie

W 1859 roku we wsi Kania (obecnie woj. wielkopolskie) na wykopanej z korzeniami sosnie o długości strzały 11 m artysta ludowy, Paweł Bryliński (1814-1890) wyrzeźbił kilkanaście postaci świętych. Po dołożeniu belki poprzecznej utworzono krzyż, który po dziś dzień zachował się w doskonałym stanie. Został on wpisany do rejestru pomników przyrody oraz do rejestru zabytków, co utrudnia realizację prac konserwatorskich.

Słowa kluczowe: Paweł Bryliński, Kania, krzyż przydrożny, pomnik przyrody

A HISTORICAL ROAD-CROSS AS A NATURAL MONUMENT

Summary

In 1859 in the village of Kania (Wielkopolska Province at present) a folk artist Paweł Bryliński (1814-1890) carved several figures of saints in an 11 meter long rooted log of pine. By adding a horizontally-oriented beam a cross was formed, which survived in a perfect condition until today. It was entered in the register of natural monuments and the register of historical objects, which is an obstacle to restoration works.

Key words: Paweł Bryliński, Kania, road cross, monument of nature